

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Büşra SUNMEZ

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.
Lisansüstü Eğitim Enst.
Felsefe Böl.
Doktora Öğrencisi

busra.sunmez@hbv.edu.tr

 0000-0002-5254-083X

 10.56387/ahbvedebiyat.1472075

Gönderim Tarihi: 22.04.2024

Kabul Tarihi: 28.06.2024

Alıntı: SUNMEZ, B. (2024)
"Rousseau ve Marx'ta İnsanın
Toplumsal ve Politik Evrimi".
AHBVÜ Edebiyat Fakültesi
Dergisi, (10), 11-23.

ROUSSEAU VE MARX'TA İNSANIN TOPLUMSAL VE POLİTİK EVRİMİ

Bu makale yazarın doktora tezi araştırması sürecinde oluşturulmuştur.

ÖZ: İnsan değişir, bu değişimin niteliğini belirleyen şey ise toplumsal ve politik koşullardır. İnsanlığın gelişimi ve ilerlemesi, doğayla kurulan ilişki ve etkileşimin yarattığı, doğrudan dünyaya açık olmak anlamına gelen farkındalık nispetinde açığa çıkmaktadır. Çünkü insan, canlılığının bir göstergesi olarak, sürekli bir biçimde görünülebilirlikle birlikte görünenin altında yatan şeyi de keşfetmek arzusundadır. Merak ve sorun çözme yeteneği, görünen ve gerçeklik arasındaki çelişkiyi aşma gayretinin etkin enstrümanlarını oluşturmaktadır. Bu enstrümanların yarattığı yeterli olma durumu ise insanın her zaman ve her koşulda kendini belirleyebildiği gerçeğine işaret etmektedir. Bu çalışmanın amacı Rousseau ve Marx'ın toplumsal politik insanı felsefelerinde nasıl oluşturduklarına odaklanarak, eşitsizlik ve sömürü gibi yabancılaşmanın yarattığı problem alanları üzerinden değişimin etkisiyle birlikte bunların önemini açıklamaya çalışmaktır. İnsanın toplumsal politik evriminde yabancılaşmayla ilişkisi içerisinde doğrudan belirleyici olan faktör Rousseau'da eşitsizlik tezi üzerinden gelişirken, Marx'ta ise eşitsizlikle doğrudan ilişkili sınıflı toplum yapısının temel niteliğini oluşturan sömürü analizi üzerinden açığa çıkmaktadır. Gerek Rousseau gerekse de Marx'ta yabancılaşmanın aşılması ve özgürlükle ilişkisinde belirleyici olan toplumsal ve politik evrimdir. Rousseau değişim unsurunu yaratan koşulların yenilenerek formunun dönüşümüne işaret ederken Marx bu koşulların doğrudan ve bütünüyle kökten yok edilmesine işaret etmektedir. Makale, bu iki görüş arasındaki benzerlik ve farklılıklar üzerinden Rousseau ve Marx'ta toplumsal ve politik insan tasavvurunun nasıl şekillendiğini gözler önüne sermeye çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yabancılaşma, Yabancılaşmanın Aşılması, Eşitsizlik, Sömürü, Özgürlük.

SOCIO-POLITICAL EVOLUTION OF MAN IN ROUSSEAU AND MARX

ABSTRACT: People change, and what determines the nature of this change is the social and political conditions. The development and progress of humanity is revealed in proportion to the awareness created by the relationship and interaction with nature, which means being directly open to the world. This is because, as an indicator of his vitality, man constantly desires to explore whatever lies beyond the visible as well as the visible. Curiosity and problem-solving ability constitute effective instruments of the effort to overcome the contradiction between appearance and reality. The state of sufficiency created by these instruments points to the fact that humans can determine themselves at all times and under all circumstances. The aim of this study is to focus on how Rousseau and Marx created the socio-political human being in their philosophies and to try to explain their importance along with the effect of change on problem areas created by alienation such as inequality and exploitation. While the factor that is directly definitive in the social-political evolution of man in his relationship with alienation develops through the inequality thesis in Rousseau, in Marx it emerges through the analysis of exploitation, which constitutes the sole motivation of the class society structure created by inequality. In Rousseau and Marx, the overcoming of alienation and its relationship with freedom are shaped by renewing and changing the form of the conditions that create the element of change, which constitutes the focal point of social and political evolution, or by directly and completely destroying them. As a result, by completing the study with the similarities and differences between the two views, it is expected to better reveal how the socio-political conception of man is shaped in Rousseau and Marx.

Keywords: Alienation, Overcoming Alienation, Inequality, Exploitation, Freedom.

Giriş

Doğanın bir parçası olarak insan, kendini tanımanın ve yapabileceklerini fark etmenin yolunu, yaşadığı sürece ortaya çıkan problemlerle mücadelesinde bulabilmektedir. Bu mücadele ise belirli yönde bir ereğe işaret etmektedir. Yaşamda salt var olma mücadelesi, insanı, varlığını koruyarak sürdürme mücadelesine sevk etmektedir. Bu durum onun başkalarıyla bir aradalığıyla şekillenen ilişki biçimlerine de etki ederek, kişinin gelişimini en üst seviyede tamamlayabileceği kendini gerçekleştirme ediminde son bulmaktadır. Dolayısıyla bu var olma mücadelesi içerisindeki sürecin herhangi bir aşamasında açığa çıkacak olan problemler, bir önceki edimin tatmininin yeterince sağlanamadığının göstergesi olabilmektedir.

İnsanın toplumsal ve politik bir varoluşa tabi olması, onun parçası olduğu toplumsal bütünü, çeşitli ilişkiler ağı içerisinde var kılmanın yollarını araması hedefiyle açığa çıkmaktadır. Bu hedef birçok filozof tarafından farklı şekillerde belirlenerek ele alınmakta, Rousseau ve Marx'ta ise temel toplumsal bir problem olan yabancılaşma¹, yabancılaşmanın aşılması olgusu ve bunların özgürlükle olan ilişkisi içerisinde değerlendirilerek serimlenmektedir. Çünkü insanın toplumsal politik evriminde yabancılaşmayla ilişkisi içerisinde doğrudan belirleyici olan faktör Rousseau'da eşitsizlik tezi üzerinden gelişirken, Marx'ta ise eşitsizlikle ilişkisi içerisinde yer alan sınıflı toplum yapısının niteliğini oluşturan sömürü analizi üzerinden açığa çıkmaktadır. Dolayısıyla gerek Rousseau gerekse de Marx'ta yabancılaşmanın aşılması ve özgürlükle ilişkisinde belirleyici olan toplumsal ve politik evrimdir. Rousseau değişim unsurunu yaratan koşulların yenilenerek formunun değişmesine işaret ederken Marx bu koşulların doğrudan ve bütünüyle kökten yok edilmesine işaret etmektedir.

Yabancılaşmanın aşılması ve bu bağlamda özgürlüğün bir sorunsal olarak ele alınması edimi Rousseau açısından onun felsefedeki önemine işaret etmekte, Aydınlanma eleştirisinin ön plana çıkmasını sağlamaktadır. Bu eleştiri bağlamında Rousseau için özgürlük ve insanlığın ilerlemesi arasında bir diyalektik söz konusudur. Çünkü ilerleme, beraberinde eşitsizlik olgusunu açığa çıkarmış, eşitsizlik ise insanın özgürlüğünü elinden alacak kurumların insan yaşamına dahil edilmesine sebep olmuştur. Bu sebeple Rousseau açısından insanın politik evriminde aşılması gereken, ifade edilen diyalektiği gerçek manada etkisiz hale getirecek ve insanı bir yurttaş olma bilincine erdiren, toplumsal ve politik birliği erek haline getiren temel edimleri gerçekleştirme sürecidir.

Yabancılaşmanın aşılması ile özgürlüğün bir sorunsal olarak toplumsal manada ele alınması Marx'ta ise kaynağını kapitalizm eleştirisinde bulan bir temel açığa çıkarmaktadır. Bu temel özel mülkiyet olgusudur. Özel mülkiyetin varlığına işaret eden gelişim ve özgürlük arasındaki diyalektik ise insanın toplumsal ve politik evriminde aşılması mutlak bir yabancılaşma olgusuna işaret ederken bunun yollarını da yine kendi kaynağında gizlemektedir. Çünkü Marx'a göre en temelde insanın sömürsüne dayalı olarak var olan tüm bir sistem, yok edilebilmesinin nüvelerini kendi bünyesinde taşımaktadır. Bu anlamda çözümsüzlük insanın toplumsal evriminin tamamlanmaması neticesinde açığa çıkmaktadır. İnsani olmayan koşullar sürekli bir biçimde insan aklını ve gücünü zorlamaktadır. Koşulların yarattığı çelişkiler toplumsal değişimi hızlandıracaktır. Bu sebeple yaşamda insani olmayan şeylerin var olma potansiyelini sonsuza dek sürdürmeyeceği düşünülebilir. Dolayısıyla eskinin kökten yok edilmesi gerekliliği, Marx'ta, çelişkilerle birlikte açığa çıkan insani olmayan zorunluluk koşullarını da ortadan kaldıracak güçte bir edime işaret etmektedir.

İnsanın toplumsal ve politik evriminde yabancılaşmanın aşılması ve özgürlük ilişkisinin bir sorunsal olarak değerlendirilmesi, Rousseau ve Marx'ın özgürlük anlayışlarını serimlemesi

¹ "... (yaban) halindeki insan, kendi kendinde yaşar; her zaman kendi dışında olan toplumcul insan ise her zaman kendi dışında, ancak başkalarının kanılarına göre yaşamayı bilir ve sadece onların yargılarından kendi var oluşunun duygusunu çıkarır." (Rousseau, 1990: 176). "Emeğin ürettiği nesne, onun ürünü, yabancı bir varlık olarak, üreticiden bağımsız bir erk olarak, ona karşı koyar..."; "...yabancılaşma sadece sonuç içinde değil ama üretim eylemi içinde, üretici etkinliğin kendi içinde de görünür."; "...yabancılaşmış emek ...insanal özünü olduğu gibi kendi öz bedenini de insana yabancılaştırır."; "... kendi cinsil varlığına yabancılaşmasının dolaysız bir sonucu da şudur: insan insana yabancılaşmıştır." (Marx, 2015: 140-148).

açısından önem kazanmaktadır. Bu da bütünüyle bakıldığında Rousseau ve Marx felsefesinin felsefedeki yerine işaret etmesi açısından değerlidir. Gerek Rousseau gerekse Marx felsefesi üzerinden yabancılaşma olgusunun analizi literatürde yer alan bazı çalışmalarda ele alınmış olsa da insanın toplumsal politik evrimi açısından yabancılaşmanın aşılması ve özgürlükle ilişkisinin irdelenmediği saptanmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada Rousseau ve Marx felsefesi açısından insanın toplumsal ve politik evrimi, yabancılaşmanın aşılması ve özgürlükle ilişkisi içerisinde bütünlüklü bir biçimde ele alınmaya çalışılmıştır.

Literatürde yer alan çalışmalarda genel olarak ifade edilecek olursa yabancılaşma olgusunun kavramsal açıdan genel tarihsel bağlamı, Marx felsefesindeki yeri, Rousseau felsefesindeki yeri ve yabancılaşma olgusuyla ilişkisi içerisinde doğrudan Rousseau ve Marx felsefesindeki yeri olmak üzere dört boyutta değerlendirildiği gözlenmektedir.

Çalışmalarda gerek Rousseau gerekse Marx'ın yabancılaşma hakkındaki düşüncelerinin serimlenmesinde yabancılaşmanın aşılması ve bunun özgürlükle olan ilişkisinin doğrudan konu edilmediği görülmektedir. Bunun yanı sıra çoğunlukla yabancılaşma, Marx'la ilişkilendirilmiş, onun felsefesinde özgürlüğün praksisle ilişkisi ve yine konunun Rousseau'nun düşünceleriyle bağı bu manada tam olarak kurulmamıştır. Genellikle olgu iki filozofun da sistemleri üzerinden ayrı ayrı ele alınmış fakat ikisinin birbiriyle bağı, insanın geleceği hakkında öngörükleri yaşamsal formlar, değişimin süreçteki etkinliği ve bunu anlamlandırma girişimi de çoğunlukla eksik kalmıştır.

Bu çalışmada amaçlanan ise Rousseau ve Marx felsefesinde var olan yabancılaşmanın aşılması ve özgürlük ilişkisinde insanın toplumsal ve politik evrimini serimlemektir.

İnsanın Politik Evrimi ve Eşitsizlik İlişkisi

Fransız Aydınlanmasının önemli filozoflarından biri olan Rousseau'nun, siyaset felsefesinde politik insanı nasıl var ettiği, öncelikle onun doğa durumu ve toplum durumu anlatısındaki ayrıma dayanarak anlaşılabilir. Çünkü insanın doğa durumundan toplum durumuna geçişi bir toplum sözleşmesi düşüncesini ortaya çıkarmış ve bu da Rousseau'nun toplum ve siyaset felsefesindeki yerini ve önemini göstermiştir. İnsanın politik evriminin önemli yansımasını oluşturan doğa durumu ve toplum durumu ayrımı, Rousseau'nun devletin kaynağı hakkındaki görüşü üzerinden gelişmektedir. Rousseau'ya göre devlet yapay bir kurumdur. Bir sözleşme aracılığıyla ve sözleşmeye dayalı olarak açığa çıkan devlette insanın varlığı, aklı, vicdanı ve iradesi bir bütün olarak yerini bulmaktadır.

Dolayısıyla doğa durumu anlatısı Rousseau için toplumsal yaşamın kökenini anlama girişiminin bir parçasını oluşturmaktadır.² Rousseau'ya göre insan, öncelikle varlığını hissetmekte, sonrasında ise onu koruma adına kendine özen göstermektedir. İnsan, yaşamını sürdürürken karşısına birtakım çözümleri zor problemler ve engeller çıkmaktadır. Bu engelleri aşmak için insan, birçok yola başvurmakta ve yaşam ilerledikçe mücadele alanını da genişletmektedir. Bir arada yaşamın gerektirdiği tüm faaliyetler gerçekleştirildiğinde mülkiyet açığa çıkmaktadır ki Rousseau için bu, birçok çatışma ve kavganın doğması anlamına gelmektedir. Mülkiyetin ortaya çıkması insanlar arasındaki var olan eşitliği eşitsizliğe dönüştürmekte ve doğa durumundaki yaşam böylece daha anlamlı hale gelmeye başlamaktadır.

Eşitsizliği açığa çıkaran önemli olgulardan bir diğeri de mülkiyetle doğrudan ilişkili olarak ailenin ortaya çıkmasıdır. İnsanlar toplu halde bir arada huzur içerisinde yaşarken bölünerek parçalanmakta, aralarında kurmuş olduğu iletişim ve etkileşimin boyutu değiştikçe ve geliştikçe de birbirleriyle rekabeti açığa çıkaracak olan karşılaştırma edimini gerçekleştirmektedirler. İle-

² “İnsanın gerçek gereksinmesinin ve görevlerinin temel ilkelerinin insan soyundan başlatılan bu incelemesi hala manevi eşitsizliğin kaynağı, politik yapının gerçek temelleri, bu yapının üyelerinin karşılıklı hakları ve bunlara benzer önemli fakat az aydınlatılmış binlerce başka sorun üzerinde kendini gösteren zorluklar yığınına kaldırmak için kullanılabilecek biricik araçtır.” (Rousseau, 1990: 85)

tişim ve aklın gelişimi arasındaki doğru orantının işlevi bu bağlamda düşünüldüğünde, Rousseau'nun uygarlık eleştirisi üzerinde temellendirdiği eşitsizliğin toplum durumundaki yansımalarının büyüklüğü rahatlıkla anlaşılabilir.

Doğa durumundan toplum durumuna geçişin emarelerinden aile, özel mülkiyet ve dolaşımıyla eşitsizlik olgusu, insanlar arası ilişkilerin yozlaşmasıyla insanın yabancılaşmasını açığa çıkarmaktadır. Eşitsizlik üzerine tezi ile Rousseau, özel mülkiyet karşılığında sosyalistlerle benzer noktada yer almaktadır (Gay, 1987: xi). Rousseau, kendisinden yıllar sonra toplum felsefesinin önemli kuramlarından birini oluşturan Marx'ın yabancılaşma analizinin tohumlarını ekmiştir. Ancak Rousseau her ne kadar mülkiyeti insanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağı olarak görse de onu tam olarak yadsıması söz konusu değildir. Aydın'a göre Rousseau'nun mülkiyeti doğal eşitsizliğin bir uzantısı olarak görmesi ve mülkiyete dayanmayan bir ekonomik kuramın olabirliğine inanmaması felsefesinde mülkiyeti kökten yok etme girişimini sağlayamamasına sebep olabilmektedir (Aydın, 2007: 155). Bu anlamda Marx'ın yabancılaşmanın aşılması olgusunu ele alma biçimiyle Rousseau felsefesinde eksik ya da mantıksal hataya sahip düşüncelerin yerli yerine oturmasını sağladığı düşünülebilir.

Yabancılaşma olgusu Rousseau için insandan bir kişi olma niteliğini elinden almaktadır. Nitekim o, insanın bu manada yaşamış olduğu toplumsal manadaki değişimi etkili sözcüklerle şu şekilde dile getirmektedir: ... *(yaban) halindeki insan, kendi kendinde yaşar; her zaman kendi dışında olan toplumsal insan ise her zaman kendi dışında, ancak başkalarının kanılarına göre yaşamayı bilir ve sadece onların yargılarından kendi var oluşunun duygusunu çıkarır* (Rousseau, 1990: 176). Başkalarına göre yaşamak ya da başkalarının varlığı sayesinde anlam bulmak, kendi varlığının farkına ancak bu şekilde varmak modern anlamda tam bir yabancılaşma durumunun yaşandığının göstergesidir. Neuhouser'a göre de yabancılaşma kişinin kendi özgünlüğünü ve kişiliğini yitirmesi bağlamında bir benlik sorununa işaret etmektedir (Neuhouser, 2014: 185). Kişinin kendisi olmayı yitirdiği anda, başkalarıyla ne denli sağlıklı ilişkiler kurabileceği de merak konusudur. Yabancılaşmanın toplumsal bir olgu olması insanın toplumsal ve politik evriminde bir dönüm noktası oluşturması bakımından önem taşımaktadır.

Yaşananlar her ne kadar yabancılaşma olgusuna işaret etse de insan, toplum durumunun yarattığı zorunluluğa adapte olmaya çalışmak durumundadır. Bu bir toplum olma hedefinin ilk aşamasını oluşturmaktadır. İnsanlar birbirleriyle davranışları ile düşünceleri arasında karşılıklı ilişki kurmaktadır. Aynı zamanda bu, alışkanlık halini almakta zamanla normalleşmektedir ki kurulacak politik düzenin nüveleri de burada gizlidir.

Rousseau'ya göre uygar toplumun temeli, bir toprak parçasını göstererek "burası benimdir" diyen insanın ve ona inanan insanların zayıflığına dayanmaktadır. Bu anlamda özel mülkiyet, hukuk kurallarının ilk nüvelerini de açığa çıkarmıştır. Toprağın işlenmesi ve paylaşılması süreci, belli kuralları gerektirdiğinden uygar bir toplum, kuralların düzenlediği bir toplum olmak durumundadır. Mülkiyet hakkının doğuşu, devletin kurulması fikrini açığa çıkarmaktadır. Çünkü devletin kurulması tam da bu sebeple zenginlerin can ve mallarını koruma girişiminin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Ayrıca toplumsal yaşamın belirli kurallarla düzenlenmesi gerektiği fikri, zenginlerin dışında kalan zümre tarafından da kolaylıkla kabul görebilecek bir fikirdir. Varlığının tanınacağı ve korunacağı fikri, insanı etkisi altına almaktadır.

Devletin kuruluşu her ne kadar eşitsizlik sonucu ortaya çıkmış ve mülkiyetin korunmasını pekiştirmiş olsa da bu, insanlığın yaşayabileceği daha iyi şeylerin doğmasına da yol açacağından gereklidir. Toplumsal birlik ve düzen için yine de devlete gereksinim duyulmaktadır. İnsanlar doğa durumundan kendilerini korumak adına çıkmakta ve bu korunma durumunun devamlılığını istemektedirler. Her ne kadar devlet, zenginlerin veya bu işten kazanç sağlayacakların istekleri doğrultusunda kurulmuş olsa da toplumsal düzenin sağlanması adına kendisine ihtiyaç duyulan bir yapıdır.

Eşitsizlik ve özel mülkiyet kavramları Rousseau'nun siyaset felsefesinde belirleyici kavramlardır. Rousseau da Locke gibi doğa durumunun insan yaşamında eşitlik ve özgürlüğün en çok hüküm sürdüğü dönem olduğunu belirtir. Ancak Rousseau, insanların toplum düzeninde

özellikle de özel mülkiyetle ve bu eşitsizliğe dayalı birtakım ölçütlerin hayata dahil olmasıyla eşitsizliği daha da pekiştirdiklerini belirtmektedir. Locke'tan farklı olarak Rousseau, toplum durumunun getirilerinden olan mülkiyetin ve dolayısıyla eşitsizlik olgusunun yabancılaştırma olgusunun kaynağını oluşturduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla Rousseau'nun doğa durumu anlatısı ile -doğrudan bir yabancılaştırmama durumuna işaret etmesi açısından- tutarlı bir yaklaşım sergilediği ifade edilebilir. Bu bağlamda özellikle Locke tarafından mülkiyetin insan yaşamının neredeyse doğal bir refleksiyemiş gibi görülmesi ile onun doğa durumu anlatısındaki eşitlik ve özgürlük durumu vurgusu birbiriyle tutarlılık arz etmemektedir. Rousseau özel mülkiyetle birlikte toplumdaki eşitsizliğin pekiştiğini düşünürken, Locke mülkiyet olmadan insan yaşamının devam edemeyeceğini, bu yüzden de mülkiyeti güven içerisinde tutacak yasalara ve gücü sınırlı da olsa devlete ihtiyaç olduğunu belirtir.

Rousseau açısından insanlar hiç gereği olmadığı halde sırf birbirlerine üstün olmak adına belli ihtiyaçlar açığa çıkarırlar ve bu ihtiyaçlar tamamen yapay olduklarından aralarında rekabet duygusunun daha da perçinlenmesine ve insanların çok daha mutsuz olmalarına yol açmaktadır. Yaratılan ihtiyaçlar aynı zamanda bağımlılığı da yaratmaktadır. Bu da yozlaşmanın/yabancılaştırmanın sebeplerinden birini oluşturmaktadır. Rousseau tek başınalık ve kendi yeteneklerinden sadece insanların kendilerinin yararlandıkları yani bağımsız oldukları zaman, insanların, birlikte yaşadıkları kişilere karşı daha az ihtiyaç duyduklarını ve bu durumun da boyun eğmeye yol açmadığını belirtir (Rousseau, 1990: 151). Hatta bağımlılık bu anlamda kölelik ilişkisini gerektirmektedir. Lähde de *İkinci Söylev*'de bencil toplumun çelişkili yarattığı olarak tanımladığı burjuvanın görünüşte bağımsız ancak her daim bağımlılığa tabi bir varlık olarak işlendiğini belirtmektedir (Lähde, 2009: 91). Bağımsızlık ise insanlarla huzur içerisinde yaşamının bir anlamda anahtarıdır. Bununla ilişkili olarak da Rousseau doğa halinin insanlar arasında barışa en çok yaklaşılabilir bir hal olduğunu belirtmektedir.

Bir başka sözleşme filozoflarından biri olan Hobbes'tan, farklı olarak, Rousseau ve Locke, insanların güvenliklerini sağlamak adına kendilerini koruma içgüdülerinin doğa durumunda başkalarına en az zararla tazmin edebileceklerini belirtmektedirler. Özellikle Rousseau, Hobbes'un tanımladığı biçimde doğa durumunda, herkesin herkese karşı sürekli bir savaş ya da çatışma halinde olduğu görüşüne karşı çıkmaktadır. Çünkü insanlarda bu sürekli savaş ya da çatışma durumunu yaratacak sebep söz konusu değildir. Çatışma ya da savaşa gerekecek oluşturacak herhangi bir ölçüt ya da ahlaki değer olmadığı bir durum söz konusudur. Dolayısıyla kimsenin kimseye karşı bu anlamda bir zararı dokunamaz.

Değer yargısının gelişmemiş olması, insanların birbirlerine zarar verme ihtimalini saf dışı bıraktığı gibi aksine insanlar arasında acıma duygusunun yarattığı merhameti de pekiştirmektedir. Doğa durumundaki özgürlük ve eşitlik durumu, temelini, bu duyguların yoğun bir biçimde oluşturduğu yaşam şekillerinde bulmaktadır. Var olan duygular toplum durumuna geçişte bambaşka boyutlarda, yerini farklı düşüncülerle şekillenen duygu biçimlerine bırakmaktadır.

Doğa durumu ve toplum durumu arasındaki ayrımı belirleyen de bu duygu biçimleriyle açığa çıkan, insanın dünyasıyla doğrudan karakterize olan sevmeye edimidir (Rousseau, 1990: 218). Rousseau'nun toplumun doğası üzerine düşüncesinde yer verdiği bu sevmeye edimleri, yabancılaştırmanın bir olgu olarak insan yaşamındaki varlığını da bu yaşamı belirleyen değişimi de açığa çıkarmaktadır. Doğa durumunda insanda kendini sevmeye söz konusudur. İnsan yalnızca kendi içinde, herhangi bir dış etkene bağlı olmadan özgürce yaşamaktadır. Oysa toplum durumundaki insan, bir başkasının varlığından kendi varoluş duygusunu çıkarmak durumunda olduğundan, kendi dışında yaşamakta ve özsaygı sayesinde diğer insanlarla ilişkilerini belirlemektedir.

Bu bağlamda değişimin önemi gözler önündedir. Çünkü insan, nasıl ki doğa durumu koşullarından bir anlamda kurtularak toplum durumuna geçmek zorunda kaldı ise toplumsal yaşamın politik manada dönüşümünü yaratacak gücü de kendisinde bulabilir. Nitekim Bertram'a göre insanın hem özgür irade sahibi hem de yetkinleşebilir bir varlık olması Rousseau'da vazgeçilemez bir inancın yansımasını oluşturmaktadır (Bertram, 2004: 24). Özsaygının da bu manada -politik düzenin inşası için- toplumsal yaşamda dönüşümü söz konusu olmak

durumundadır. Bir başkasının varlığı ve dolayısıyla kişinin bir diğeriyle sürekli bir biçimde tanınma ilişkisi içerisinde olması, zamanla özsaygının olumlu bir nitelik kazanmasını sağlayacaktır.

Sevme edimi, toplumsal politik değişiminde insanın bilinç durumunu da etkilemekte ve dönüştürmektedir. İnsan istese de toplumsal yaşama direnemeyeceği gibi bu edimin ve aslında koşulların yarattığı yaşamındaki hiçbir değişimi de yadsıyamaz. Çünkü bu değişim olgusu yabancılaşmanın aşılması ve özgürlüğün elde edilmesine fırsat tanıyacak en etkili olgudur. Sözleşme aracılığıyla kendi iradeleriyle toplumsal yaşamı en etkin şekilde düzenleme olanağı bulacak insanların politik bütünü oluşturması açısından da değişimin önemi gözler önündedir.

Toplum durumuna geçişin doğa durumundaki salt özgürlüğün kaybı olarak görülmesi durumu, insan açısından, özgürlüğünü ona yapısal manada daha etkin biçimde sunacak olan toplum sözleşmesi ve dolayısıyla cumhuriyet yönetiminin önemi üzerinden bakıldığında değişikliğe uğrayacaktır. Özgür doğan insanın, özgürlüğünü her daim koruyacak olan yönetim, sözleşmeyle açığa çıkmaktadır. Toplum içerisinde iradesiyle var olan insan, yaşamını sağlıklı bir biçimde yönlendirmede, en iyisine ulaşma ereğiyle belirlenmiş toplumsal bütünün iradesine tabi olacaktır. Rousseau için önemli olan insanların özgürlüklerini tekrar elde etmeleri için çabalamalarıdır.

Rousseau felsefesinde deneyim, toplumsal ve politik yaşamın değişmesi ve olumlu manada iyiye evrilmesinde, insanların etkinliğine bütünüyle yol gösterici olma vasfını da kazandırmaktadır. Bir arada yaşama durumu, zamanla insanlardaki dayanışma duygusunu yaratarak artırmakta, kurulması beklenen politik düzen için de bu duygu, rehber olma işlevini sürdürmektedir. Bu anlamda Rousseau felsefesi için toplum, kendi kendini yaratmak ve yaşatmak zorunda olan ve sürekli bir biçimde iyiye yönelmek durumunda olan bir bütüne işaret etmektedir.

Toplumsal ve politik değişimin insanda yarattığı etki, ortak iyi ereğinde temellenmektedir. Ortak iyinin bir ereğe işaret etmesi hasebiyle politik sistemin yapısal düzenlenmesinde özgürlüğün kazanımı açısından bakıldığında da önemi açıktır. Toplumsal yaşamda politikanın işlevi ve imkânı, insanlar arasında birlik ve bütünlüğün korunması ve devamlılığının sağlanması adına yasaların varlığıyla açığa çıkmaktadır. Bu bağlamda Durant için Rousseau felsefesinde siyasal yapı, bütünün korunması adına yasaların kaynağını oluşturması açısından son derece değerlidir (Durant, 1967: 33). Bütünün varlığı ve korunması çıkarların ve kazançların ortak zeminde buluşmasını beraberinde getirmektedir. Özgürlüğün rasyonel kazanımı ancak bu sayede açığa çıkabilecektir.

Genel istencin hedefi olan ortak iyi, cumhuriyetin biricik şiarını oluşturan özgürlükle doğrudan ilişkilidir. Çünkü insanların özgürleşebilmeleri başkalarına zarar vermemeleri koşulunu gerektirmekte, cumhuriyet de bunu sağlamaktadır (Rousseau, 2016: 133). İnsan, genelin yararını, kendi özgürlüğünü sınırlandırarak sunar. Rousseau'ya göre insanlar, toplumsal yapı içerisinde sadece ve sadece yönetimlerinin sağlamlığına ve yasama gücünün faziletine güvenmelidirler. Yasa, toplumdaki tüm insanlara eşit mesafede muamelede bulunmaktadır. Dolayısıyla yasalar özgürlüğün evrensel formunu oluşturmaktadır (Maccannell, 2004: 252). Yasaların tanınmaması ya da ihlal edilmesi durumu ise bu anlamda yurttaşlar arasında ayırım yapılması veya özel bir davranışın dikkate alınarak böylelikle genelin zarar görmesi anlamına gelmektedir. İstemlerin yasalarca belirlenmesi, modern düşüncenin bir yansıması olarak da görülebilir. Çünkü insan siyasal anlamda ancak kendi elleriyle oluşturduğu, aklın öncülüğünde yasaların onu belirleyebildiği bir varlıktır.

Özgürlük ve eşitlik de doğrudan genel yarara işaret ettiğinden yasaların amacı, politik manada bu iki olguyu insan yaşamındaki etkinliği nispetinde korumaktır. Doğrudan eşitsizlik olgusuyla ilintili olan yabancılaşmanın, yabancılaşmanın aşılmasının ve dolayısıyla özgürlüğün kazanımı, politik insanın evriminin bir sonucu olarak gerçekleşmektedir. Doğa durumunda özgür olan insan, mülkiyetin açığa çıkmasıyla köleye dönüşür. Uygar toplumda bu köle uzun süre yaşayamaz. Ancak bu durum insanda doğa durumuna geri dönme hevesi ya da isteğini de tam

anlamıyla doğuramamaktadır. Rahe'ye göre Rousseau tarafından kölelik durumunun bu mada tanımlanması kasıtlı bir biçimde gerçekleştirilmiştir (Rahe, 2009: 106). Aklın rehberliğinde insan, tekrar özgürlüğünü kazanabileceği toplum sözleşmesini gerçekleştirir. Özgürlüğün mutlak kazanımı, iradenin etkinliğiyle açığa çıkmaktadır. Bu sebeple toplum sözleşmesi doğrudan iradede temellenmektedir (Horowitz, 1986: 65). İnsan toplum sözleşmesiyle birlikte siyasal alanda yetkin, bilinçli, yönetimde söz sahibi bir siyasal özne, yurttaş olmanın hakkını verir hale gelir.

Rousseau'nun siyaset felsefesinde toplum sözleşmesini yok saymak kendini yok etmek demektir: "Varlığını borçlu olduğu sözleşmeyi saymamak, kendini yok etmek demektir" (Rousseau, 2016: 16). Ona göre insanın toplumsallaşmasının nedeni de yapmış olduğu toplum sözleşmesiyle, duymuş olduğu özgürlük ihtiyacının karşılanması istemesidir. Burada Rousseau tarafından ortaya konan şey, insanın toplumsallaşmasının itici gücü olarak görülebilecek toplumsal güvenlik ya da zenginlik kaygısı yerine aslında net olarak toplumsal özgürlük anlayışının varlığıdır.

Doğa durumundan toplum durumuna evrilen insanın toplum sözleşmesi ile özgür insanı tekrar yaratması ve doğa durumunda yer almayan aklın faal olmasıyla da yine insanın özgürlüğünün ve yaşamda varoluş amacının koruyucu gücü haline gelmesi söz konusudur. Tüm bunların sağlanabilmesinin tek yolu da insanların yasa karşısındaki eşitliğinin ve siyasal açıdan bir yurttaş olarak özgürlüğünün söz konusu olmasından geçmektedir. Bu zor olsa da gerçekleşme ihtimali olan bir olgu olarak yerini korumaktadır.

İnsanın Toplumsal Evrimi ve Sömürü İlişkisi

Karl Marx'ın siyaset hakkındaki görüşlerini ortaya koymadan önce Marx'ın felsefedeki yerine bakmak gerekmektedir. Çünkü Marx'ın felsefedeki konumu itibariyle toplumsal ve politik görüşleri arasındaki ilişkinin gelişimi açısından bakıldığında bu bir anlam taşımaktadır. Marx, felsefe tarihinin en önemli tartışmasını belirleyen iki büyük düşünce sistemi içerisinde idealizmin tam karşısında materyalizmin saflarında yerini almaktadır. Materyalizmin ana ekseninde her şeyin maddeden meydana geldiği, bilincin bile maddi etkileşimler sonucu oluştuğu görüşü yer almaktadır. Çünkü bilinç, toplumsal yaşam içerisinde açığa çıkan çelişki ve çatışmalarla izah edilebilmektedir. Tarihsel gelişmelerin temelinde ancak somut birtakım ekonomik olgular yer almaktadır ve bunlar insanın toplumsal evriminde belirleyici olmaktadır.

Marx'ın konumundan hareketle ifade edilecek olursa tarihte açığa çıkan gerçek insan, felsefe tarihinde ön plana çıkarılan ve üzerinden her türlü felsefi belirlenimler yaratılan "insan"dan oldukça farklıdır. Soyut fikirler sarmalında yer almak, gerçeği hiçbir zaman göremek anlamına gelmektedir. Oysa yapılması gereken felsefenin gerçekleşmesi anlamında, somut temeller üzerine oturtulan düşüncenin ne kadar sağlam olduğunun fark edilmesidir. Bu bağlamda diyalektik, koşulların açıklanmasının bir yöntemi olarak benimsenmektedir.

Diyalektik aracılığıyla elde edilmesi planlanan, düşünce ve varlığın özdeşliğinden ziyade maddenin hareketinin düşünceye olan yansımasıdır.³ Dış dünyanın yasaları bu yöntem kullanılarak çözümlenebilmektedir. O halde düşüncede gerçeğe ulaşabilme durumu uygulamada da yolunu bulabilecektir. Dolayısıyla Marx'ın diyalektik materyalizmi, tarihi belirleyen insan yapıp etmelerinin kendi karşıtlarıyla yürüttüğü bir sürecin tüm sonucunun maddi ilişkilerle açıklanabildiği bir sisteme dönüşen tarihsel materyalizmini oluşturmaktadır. Diyalektikle ilişkisi içerisinde bakıldığında insanlık tarihi içerisinde yapılaşmış her sistem nihai olarak karşıtına dönüşerek ilerleyecektir.

³ Marx'ın diyalektiği bu bağlamda Hegel diyalektiğine karşıt bir biçimde açığa çıkmaktadır: "Hegel için, idea (Idee) adı altında bağımsız bir özneye bile dönüştürdüğü düşünme süreci, bu sürecin sadece dış görünüşünü oluşturan gerçekliğin demiürgosudur. Bendeysse, tam tersine, düşünsel olan şey (das Ideelle), insan kafasında yeniden düzenlenmiş ve tercüme edilmiş olan maddi gerçeklikten başka bir şey değildir." (Marx, 2022a: 29). Engels'e göre de diyalektik doğanın, toplumun ve düşüncenin genel hareket ve gelişme yasalarının biliminden oluşmaktadır (Engels, 1977: 240-241). Somut olay ve olgulardan hareketle gelişen bilinç ise toplumsal ve politik çelişkileri açığa çıkaracak güce sahiptir.

İnsan, bu bağlamda düşünülürken, yaşam boyu bütün eylemlerinde ve karşılaştığı bütün sıkıntılarında çözümlenemeyeceği ya da anlayamayacağı bir bilinmezlikle sınanmamıştır. Çünkü çözüm bizzat sorunun tam da kendisinde gizlenmektedir. Yabancılaşmanın da tarihte potansiyel olarak döngüsel bir olguya tekabül etmesi (Clarke,1971: 368), olgunun diyalektiğinin yasalarına uygun bir biçimde geliştiğini kanıtlamaktadır. Açık bir biçimde çözüm, sorunun kaynağında yer almaktadır ya da belirli bir süreçte oluşum halindedir. Bunun üstesinden gelecek olan ise insanın ta kendisidir.

Marx felsefesinde toplum iki temel yapı üzerine kurulu bir bütündür. Birincisi maddi temeller olarak belirlenen mal ve hizmetlerin üretimi ve dağıtımıyla ilgili ekonomik alt yapı; ikincisi ise devlet, hukuk, aile gibi toplumsal kurumları içeren toplumsal, siyasal ve ideolojik üstyapıdır. Üretim tarzının ekonomik sistemle ilişkisi altında, bir toplumdaki sınıfları belirlemesi olgusu, tarihten bugüne geçerliliğini korumaktadır. Modern burjuvazi, toplumda birden ortaya çıkmış bir yapı değildir. Uzun bir gelişme ve üretimin değişimi süreciyle birlikte, yaşanan devrimlerin sonucunda ortaya çıkmıştır (Marx ve Engels, 2018: 23). Marx'ın toplum bilimi adına yapmış olduğu bu belirleme, devrime giden yolun başlangıç aşamasını oluşturan ve bu gerçeğe doğru, sürekli, kesin bir ilerlemenin olduğunu hatırlatan bir bakış açısını sunar. Burjuvazinin bir dizi devrim sonucunda ortaya çıkmış olmasıyla birlikte onun nasıl yok olup gideceğinin sebepleri de ortaya çıkacaktır.

Marx'a göre tüm toplumların tarihinde yer alan sınıflar kısaca ezenler ve ezilenler olarak belirlenir ve toplumların sonuçta ya devrimci bir dönüşüme uğrayacakları ya da ikisinin de yıkıma gidecekleri açıktır. Marx ve Engels'e göre burjuva, tarihsel açıdan son derece devrimci bir rol oynamıştır. Öncelikle burjuvazinin feodal, ataerkil ve kırsal ilişkilere son vermesi zaten onun ortaya çıkış nedenini oluşturmaktadır ve bu dolaşım sürekli bir şekilde tarih boyunca yenilenecek bir yasa gibidir. Özellikle modern sanayi, sermaye ve emek arasındaki karşıtlığı geliştirmiş ve yaygınlaştırmıştır. Böylelikle devlet iktidarı da adeta bu belirlemeler altında sermaye ile emek üzerinde baskı mekanizması kurmuş, despotizmin aracı olmuştur (Fernbach, 2004: 121). Burjuvazinin yapmış olduğu şey, tüm üretim araçlarını elinde bulundurarak mal ve hizmetlerin dağıtımını olması gerektiği gibi belirlememiş olmasıdır. Çünkü bunun en büyük nedeni, sömürü düşüncesinin açığa çıktığı tarihsel koşulların ta kendisidir. Bu koşullar da aslında mülkiyetin ortaya çıkması olgusuna kadar geri götürülebilmektedir.

Tarımsal nüfusun mülksüzleştirilmesiyle başlayan süreç, hiçbir şeyi olmayan modern proletaryanın doğuşuna dek sürmektedir. Tüm üretim araçlarını ellerinde bulunduran burjuva sınıfı proleterleri ekonomik açıdan sürekli bir sömürü ilişkisi içerisinde belirlemektedir. Birçok bakımdan sıraladığı devrimler, burjuvanın sınıfsal açıdan konumunu belirler. Burjuvazi feodal, ataerkil ve kırsal ilişkilere son vererek insanlar arasındaki bağları atmış ve "katıksız çıkar" ve "nakit ödeme"den başka bir şey kalmamıştır. İnsanlığın kişisel değeri yerine değişim değeri geçmiş ve vicdansız özgürlük olan "serbest ticaret" geçmiştir (Marx ve Engels, 2018: 24). İnsan dünyası değersizleştikçe nesnel dünya değer kazanır: "İşçi ne kadar çok üretirse, o kadar az tüketen nesnesi vardır; ne kadar çok değer yaratırsa, o kadar çok değerden düşer ve saygınlığının azaldığını görür; ürünü ne kadar biçimliyse, işçi o kadar biçimsizdir; nesnesi ne kadar uygarsa, işçi o kadar barbardır; iş ne kadar erkliyse, işçi o kadar erksizdir; iş ne kadar us işi olmuşsa, işçi ustan o kadar yoksunlaşmış ve doğanın o kadar kölesi durumuna gelmiştir" (Marx, 2015: 142). Yaptığı işin değerinin azalmasının dışında işçi, kendi ürettiği iş üzerindeki kontrolünü yitirmiştir. İşçi artık kendini kendi öz nitelikleri üzerinden değil de yaptığı iş üzerinden açıklamaktadır. Emeginin fiyatı, üretim maliyetiyle eş değerdir. Değersizleşmenin bu boyutu, insanı, adeta kendi doğasına yabancılaştırmaktadır.

Yabancılaşmanın üretimle ve üretim ilişkileriyle, altyapı unsurlarıyla ilişkili proleterin yaşadığı bir durum olmasının dışında bir de üstyapı unsurlarıyla ilişkisi söz konusu olmaktadır. Tam da bu noktada insanların bu türden üstyapı unsurlarının belirlemiş olduğu yabancılaşmadan kurtulması gerektiği gerçeğine ulaşılmalıdır. Çünkü insanlık için asıl kurtuluş, tüm zincirlerinden kendi gücünün bilincinde olarak ve tüm isteğiyle gerçekleşebilecektir. Devrim bir

zorunluluğa tekabül etmektedir. Devrimin anlamının maddi toplumsal ilişkilerin niteliksel dönüşümünü içermesi bakımından (Burkett, 1999: 13) kurtuluşun sağlanabilmesi için ancak ezenlerin ezilenler üzerindeki hakimiyetinin yok edilebilmesini içeren tüm üstyapı unsurlarının kökten yok edilmesi gerekmektedir.

Kapitalizmde esas olan kâr maksimizasyonu hedefi, bu bağlamda, bir önem teşkil etmektedir. İnsanın gelişimine katkı sağlayacak yabancılaşma koşullarından kurtulmanın yolu, emeğin zorunluluk koşullarından kurtarılmasıdır. Nitekim Marx bu yola açıkça işaret etmektedir: “Toplumsal yaşam süreci, yani maddi üretim süreci, üzerindeki gizemsel sis örtüsünden, ancak, özgürce bir araya gelmiş insanların ürünü olarak onların bilinçli ve planlı denetimi altına girdiğinde sıyrılabilir. Ama bu da toplumun maddi bir temelini ya da kendileri de yine uzun ve acı dolu bir gelişim tarihinin kendiliğinden ortaya çıkan ürünleri olan bir dizi maddi varlık koşulunu gerekli kılar” (Marx, 2022a: 89). Özgürlük dünyasının zorunlulukla belirlenen çalışmanın son bulduğu yerde başlaması (Marx, 2022b: 806) insan yaşamında en temel ihtiyaçların sorun teşkil etmesinin söz konusu olmamasını beraberinde getirmektedir. Çünkü kapitalizm insanlığın bir kısmının en temel insani ihtiyaçlardan ve dolayısıyla yaşamlarından feragat etmesi (Clarke, 1971: 376) ilkesi üzerinde yükselmektedir. Üstelik bu ilke ezilen ve ezen ayrımı ortaya çıktığı andan beri varlığını korumaktadır.

Proleterler emeklerini satarak yaşamaya çalışırken burjuvazinin kontrolünde zaman zaman her ne kadar bölünmeler yaşamışsa da burjuvazinin farkında olmadan ilerlettiği modern sanayinin gelişimi içerisinde teknolojinin gelişimi, ulaşımın kolaylaşması gibi faktörlerle işçilerin yalnızlaşması, kimsesizleşmesinin yerine devrimci birlik geçecektir. Emeğe üreten işçilerden çok sahip çıkan burjuvazi, kendi varoluş temelini böylelikle kaybetmektedir. Burjuvazi böylelikle “kendi mezar kazıcıları”nı yetiştirmiş olmaktadır. Burjuvazinin çöküşü proletaryanın yükselişiyle aynı anda gerçekleşebilecek bir şeydir (Marx ve Engels, 2018: 32). Bunu da sağlayacak olan, burjuvazinin, proletaryayı siyasal alana çekmek istemesi ile sonuçlanan proletaryanın devrimci dönüşümüdür.

Dönüşümün gerekliliği insanlarda var olan merak ve sorun çözme yeteneğiyle açığa çıkan kendi kendini belirleyebildiği gerçekliğine dayalı olarak, bunun, kapitalizmin zorunlu koşullarında mümkün olamaması olgusuyla daha iyi anlaşılmaktadır. Çünkü insanların yetenek ve yeterliliklerinin gelişimi, kapitalist toplumun insanları birbirine karşı kışkırtması sebebiyle söz konusu olmamaktadır. Oysa özgürlüğün ve dolayısıyla bireysel anlamda gelişimin de başkalarının zararına değil başkalarıyla birlikte gerçekleşmesi gerekmektedir. Burkett’in de dikkat çektiği üzere Marx ve Engels, gerçek bireysel özgürlüğün de ancak toplum içerisinde mümkün olabileceğini düşünmektedirler (Burkett, 1999: 238). Bundan dolayı üretimin dolayısıyla emeğin zorunluluk alanından özgür toplumsal alana evrimi değer kazanmaktadır.

Bu bağlamda komünistler ve proletaryanın ilk hedefi mülkiyeti ortadan kaldırmaktır. Mülkiyetin toptan yok edilmesi gerekmektedir. Çünkü çıkar temelli kurulan ilişki biçimlerinin varlığı, proletarya iktidarını ortadan kaldırmaya yönelik teşebbüsleri açığa çıkarma tehlikesi barındırmaktadır. Özel mülkiyetin ortadan kaldırılması sürecinde Marx’a göre birkaç aşama söz konusu olmaktadır.

Komünizmin ilk aşamasında hâlâ siyasal bir özellik söz konusudur. Bu kendini demokratik ya da despotik olarak ortaya koyabilir. Devletin ortadan kaldırılması süreciyle de henüz özel mülkiyetin etkisi yani insanın kendi özüne yabancılaşması süreci son bulmamıştır, bunun en önemli göstergesi insanların ihtiyaçlarının insani özünü henüz kavrayamaması, hâlâ özel mülkiyetin tutsağı olabilmesidir. Oysa özel mülkiyetin ortadan kaldırılması, yabancılaşmanın olumlu bir biçimde aşılmasıyla insani öze dönüş demek olan komünizm ile söz konusu olacaktır. Hümanizm doğalcılıkla eşitlenecek, insan ve doğa arasında çatışma böylelikle sona erecektir.

Tarihin bütün akışı içerisinde bilinçliliğin oluşumu sağlanacaktır. İnsan bu süreçte kapitalizmin üstyapı unsurları olan din, aile ve devletten kendi toplumsal varoluş tarzına dönmektedir (Marx, 2015: 172). İnsanlar kendi doğalarına dönüşlerinde dünyayı, kendi yetenekleri ve

güçleri ölçüsünde kavrayacak, onunla bir bütün haline gelebileceklerdir (Fromm, 2004: 97). Yabancılaşmanın bu bütün unsurlarıyla birlikte insan, kendi özü dışında birçok etki altında adeta parçalanmış gibidir. Yabancılaşma, insan doğasının parçalanması olarak görülürse Ollman'a göre komünizm bu parçaların yeniden birleştirilmiş olarak sunulmasıdır (Ollman, 2012: 220). Parçalanmışlığın farklı boyutlarını oluşturan burjuvazinin yarattığı her türlü dinsel, felsefi ve genel olarak ideolojik düşünceler, elbette ki sorgulanacak ve yeniden yapılandırılacaktır. Çünkü çağa karakterini veren fikirler, o çağı doğrudan ve etkili bir biçimde belirleyen insanların fikirleri olacaktır. Devrimin özü ve anlamı da bu noktada gizli olmakta, toptan bir değişimin zorunluluğunu bünyesinde taşımaktadır.

Proletarya politik bir özne olarak varlığını özel mülkiyetin ortadan kaldırılması dolayısıyla yabancılaşmanın aşılması neticesinde kuracaktır. Burjuvazi karşısında onun parçalanmışlığı ya da sistem içinde zayıflatılarak eritmeye çalışılması, onun daha da güçlü bir politik insan topluluğu olmasını sağlayacak bir sürece dönüşmüştür. Proletaryanın kurduğu yeni komünün işlerliği şu şekilde açıklanmaktadır: *...devlet parazitinin emmiş ve üzerinden beslenmekte olduğu ve toplumun özgürce hareket etmesini engelleyen bütün kuvvetleri, toplumsal gövdeye geri verecek...* (Fernbach, 2004: 127). Komünün bu noktadan sonra yapması gerekenler, toplumsal gövdenin artık nasıl bilinçli bir güç halinde varlığını sürdürebileceğinin de kanıtı olacaktır.

Mülkiyetin ortadan kaldırılmasıyla birlikte üretim araçlarının ortaklaşa kullanımıyla gelişen kamu yararının gözetilmesi, kapitalist sistemi ayakta tutan sınıf farklılıklarını pekiştiren tüm hakların son bulması, toprağın işlenmesi ile ilgili atılacak her türlü adımda ve tarımın sanayileştirilmesi bağlamında teknolojinin gelişiminden bu amaçla yararlanılması, her bir insan için iş olanaklarının yaratılması, tüm çocuklar için ücretsiz ve kaliteli eğitimin gerçekleştirilmesi vb. atılacak adımların en başta gelenlerini oluşturmaktadır.

Marx ve Engels'e göre tüm bunlar gelişim süreci içerisinde tek tek gerçekleştirildiklerinde siyasalın yani aslında "kamu iktidarı" denilen şeyin kendisi kendiliğinden yok olacaktır. Çünkü proletarya, eski üretim koşullarını zorla silip atacağı için sınıflar arası karşıtlıklar, eski değerler de yok olacaktır. Böylelikle proletarya da kendi egemenliklerini yok etmiş olacaktır. Komünist toplumda artık kişiler özgürce gelişmenin imkanını bulacak, bu da toplumun geneline sirayet edecek ve özgür toplum ortaya çıkmış olacaktır (Marx ve Engels, 2018: 41). Özgür toplum, proletaryanın sınıfsız bir dünya yaratacak gücü kendisinde bulması ile elde ettiği bir gerçeğe dönüşmüş olduğu toplumun kendisidir.

Bu noktada Rousseau ve Marx'ın düşüncelerindeki farklılık ve benzerlikler değerlendirilebilir. Öncelikle insanın toplumsal politik evriminin serimlenmesinde belirleyici olan eşitsizlik ve sömürünün kaynağını oluşturduğu yabancılaşma ve özgürlük gibi olguların eleştiri felsefesi neticesinde açığa çıkarılması gerek Rousseau gerekse Marx'ın etkin birer eleştiri filozofu olduklarına işaret etmektedir. İçerisinde yer aldıkları çağın sorunlarını ve temel gereksinimlerini keşfetme gücüne sahip olmaları onların bu niteliğine katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla her iki filozofun düşünüşünde mevcut koşullardan daha insani bir yaşamın mümkün olabileceği görüşü kolaylıkla açığa çıkmaktadır. Ancak Marx'ın, proletaryanın komünist toplum oluşturma hedefi ve çok daha iyi bir yaşama sahip olma hakkında öne sürdüğü düşünceleri bir kehanet gibi görülmüştür. Toplum sözleşmesi düşüncesiyle Rousseau'da da benzer bir durum söz konusudur. İnsanlar bir sözleşme temelinde daha iyi bir yaşamı hedefleyen politik bir bütün oluşturabileceklerdir.

Toplumsal politik insan tasavvuru özgürlük temelinde iki görüşte de farklılık arz etmektedir. Bunun temel sebebi filozofların insan anlayışında açığa çıkmaktadır. Rousseau, insanı evrimi içerisinde daha çok politik varlık olarak inşa etme çabasında iken Marx, toplumsal ilişkilerin tümlüğüne işaret eden insan doğasının toplumsal olma niteliğine atıfla politikayı araçsallaştırmaktadır. Çünkü Rousseau'nun felsefesinde insan, her ne kadar politik bütünün bir üyesi haline gelse de tamamen özgür olduğu düşünülemez. İnsan kendi özgürlüğünü politik anlamda sağladığını düşünemekte ama görünüşün ardında yer alan gerçeklik pek de değişmemek-

tedir. İnsan ne yaparsa yapsın doğa durumundaki özgürlüğün saf formuna hiçbir zaman kavuşamayacaktır. Özgürlük artık insanın varlığının devamlılığını sadece politik anlamda sağlamak için söz konusudur.

Bu noktada yabancılaşmanın aşılmasıyla doğrudan ilişkili olan özgürlüğün soyut formundan sıyrılmanın hâlâ mümkün olmadığı görülmektedir. Nitekim Marx için toplumsal politik insan yani proletarya, özgürlüğünü kaybettiği kapitalist düzenden sistematik bir mücadele yoluyla kendi çabalarıyla çıkacak ve asıl özgürlüğüne bir daha kaybetmeyecek biçimde ulaşacaktır. Bir daha kaybetmeyecektir çünkü özgürlüğünü kaybettiren mülkiyetten kurtulmuş olacaktır. Brenkert de Marx açısından özgürlüğün esas ölçütünün toplumun üretici güçlerinin gelişmesi ile insanın ve dolayısıyla toplumun kendini geliştirmesi olduğuna dikkat çekmektedir (Brenkert, 1979: 139). Comninel bu anlamda Marx felsefesinin etkinliğinde insaniliğin rasyonelleşmesinin mümkün olduğunu ifade etmektedir (Comninel, 2019: 252). İnsani olana ulaşma hedefi insanlığın gelişmesi ve ilerlemesiyle gerçekleşebilecektir.

İki görüş arasındaki önemli bir diğer farklılık da insanların ihtiyaçlarla ilişkisi konusundadır. Rousseau'ya göre insan, ihtiyaçları artıp çeşitlendikçe başkalarına bağımlılığı o derece artmaktadır. Bu durum toplum durumuna geçişte aslında bir nevi politik insan olma hedefindeki insanın en baştaki durumuna da işaret eder gibidir. Oysa Marx'a göre kapitalist düzende insanın sadece nefes almak için karşıladığı ihtiyaçların dışında, gün geçtikçe teknolojinin yarattığı kolaylıklardan da faydalanması gerekmektedir. Çünkü aslında kapitalist düzenin yarattığı zenginlik, proletaryanın sınıf bilincini sağlamada devrimin teorik ve pratik yapılanmasının aracı olarak kullanılacaktır. Komünist toplumun açığa çıkmasının, insani olan açısından değeri böylelikle daha kolay anlaşılabilir olacaktır. Nitekim Nielsen'in de dikkat çektiği üzere komünist toplum, insanların temel yaşamsal ihtiyaçlarının yanında kendini gerçekleştirme ihtiyacının da dikkate alındığı bir toplum biçimidir (Nielsen, 1988: 24). Farklılıklar söz konusu olsa da yine de bu iki düşünür, birçok açıdan benzer görüşleri felsefelerinde barındırmaktadırlar.

Gerek Rousseau gerekse Marx'ta insan, var olan koşullar altında insani olan ve olmayan ayrımını gerçekleştirerek toplumsal politik evrimi neticesinde politik tavır sahibi olmaktadır. Bu bağlamda Rousseau'da doğa durumundan toplum durumuna geçişte insanın politik bütüne ulaşma gayesiyle sözleşmeye başvurması ile Marx'ta kapitalist sistem içerisinde zorunluluk koşullarına tabi olarak sömürülen modern köleliğe mahkûm durumundaki insanın burjuvazi tarafından politik alana çekilerek güçlenmesi söz konusudur. Ancak Marx, insanı bu noktada tutarak belirlemekten ziyade onu özgürlüğüne kavuşturacak edimlerin kazanımının ereğini oluşturan komünist toplumun nihai formunu etkili bir biçimde sunmaktadır.

Yabancılaşmanın aşılması ve özgürlükle ilişkisi içerisinde Rousseau ve Marx felsefesini benzer düzlemde bir araya getiren düşünme şekli ise felsefelerinde var olan diyalektiğin işlerliğidir. Rousseau'daki doğa durumu, toplum durumuna geçişte iki aşamalı sözleşme olgusu ile cumhuriyet yönetimi arasındaki ilişkiye benzer biçimde Marx'ta da özel mülkiyetin kaynağını oluşturduğu yabancılaşmanın tüm boyutları, yabancılaşmanın aşılması ereğinde komünist toplum geçişte kaba komünizmin yer alması ve komünist toplum yapısı yer almaktadır.

Her iki düşünür arasındaki bir diğer benzerlik mülkiyetin insan özgürlüğünü tutsak eden en önemli kavram olmasıdır. Rousseau'da insanın toplumsallaşma sürecinde edindiği özel mülkiyet, doğa halinden uzaklaşmasına, yaşadığı yeni durumu da kendi doğal hali olduğunu sanmasına sebep olmuştur. Bu durum Marx'ın görüşlerinde yer alan proleterin kendine, emeğine ve yaşadığı sürece yabancılaşmasına benzemektedir. Mülkiyetin kaldırılması Marx'ta yabancılaşmanın aşılması ile mümkün olacaktır. Rousseau için yabancılaşmadan kurtulmanın bir yolu olabileceği de bu, insanlar arasındaki bağımlılığın en az olabileceği, insanın kendini geliştirebileceği alışkanlıklar edinebileceği, cumhuriyet yönetimi altında insanların kendi politik kararlarını kendilerinin uygulayabileceği bir düzen içerisinde mümkün olabilecektir.

Bir başka benzerlik Marx'ın görüşlerindeki komünist toplumda yer alan ortak mülkiyet kavramlaştırması ile Rousseau'da halkın demokratik yönetimi altındaki insanların ortak kazançtan ortak pay sahibi olabilmesi durumu arasındaki benzerliktir. Dolayısıyla cumhuriyetteki

politik bütün, büyük çoğunluğun çıkarlarını ortaklık zemininde güden bir bütünken, komünist toplumdaki proleterler de çoğunluğu oluşturduklarından benzer bir çıkar gütmeye durumu burada da söz konusu olmaktadır. Söz sahibi de her iki durumda çoğunlukta olmaktadır. Dolayısıyla iki filozofta da toplumsal yaşamda, insanlar arasında, kişisel çıkarlar ile ortak yararın bir arada yer alamayacağı düşüncesi belirleyicidir (Brosio, 1994: 193). Benzerliğin temel sebebi de Rousseau ve Marx'ın toplumsal ve politik görüşlerinde ortak iyinin ön plana çıkmasıdır.

Sonuç Yerine

Yaşamda değişimi yaratan toplumsal ve politik koşullar, yabancılaşmanın aşılması ve özgürlük ilişkisi ile doğrudan bağlantılıdır. Çünkü bu koşullarda açığa çıkan çelişkiler yabancılaşma olgusunun varlığının kanıtını oluşturmakta aynı zamanda yabancılaşmanın aşılmasını sağlayacak araçlara da özgürlük ereğinde işaret etmektedir. İnsanın toplumsal ve politik evrimi, insani koşulların yalnızca insanlığın birliğinde aranması gerektiği düşüncesini doğurarak hem insanlığın evrensel niteliğine hem de bu niteliği taşımanın sorumluluğuna dikkat çekmesi bakımından önemli bir olgudur. Nitekim Rousseau ve Marx felsefesi, bu bağlamda, filozofların insani bir yaşam ereğine ulaşmada insanlık için de hala rehber olma misyonunu koruduklarını düşündürmektedir. Ancak yabancılaşmanın aşılması ve özgürlük ilişkisinin kurulmasında yaşam ve felsefenin temel alanları açısından Rousseau ve Marx'ı birbirinden ayıran, felsefelerinin etkinliklerini sorgulatan düşünceler de açığa çıkmaktadır. Teori pratik ilişkisi içerisinde değerlendirilecek olursa da bu felsefelerde eksiklik ya da hataların varlığı söz konusu olabilir. Ancak bu başka çalışmaların konusudur.

KAYNAKLAR

- AYDIN, H. (2007). "Fransız Devrimine Uzanan Yolda Jean-Jeques Rousseau", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 3 (11), 143-156.
- BERTRAM, C. (2004). *Routledge Philosophy Guidebook to Rousseau and the Social Contract*. London: Routledge.
- BREKERT, G. (1979). "Freedom and Private Property in Marx", *Philosophy & Public Affairs*, Vol. 8, (2), pp. 122-147.
- BROSIO, R. A. (1994). "Chapter Five: Schumpeter's Apologia Contrasted to Rousseau's and Marx's Radical Democracy", *Counterpoints*, Vol. 3, pp. 179-208.
- BURKETT, P. (1999). *Marx and Nature*. New York: St. Martin's Press.
- CLARKE, J. J. (1971). "The End of History: A Reappraisal of Marx's Views on Alienation and Human Emancipation", *Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique*, Vol. 4, (3), pp. 367-380.
- COMNINEL, G. C. (2019). *Alienation and Emancipation in the Work of Karl Marx*. Palgrave Macmillan.
- DURANT, W.-A. (1967). *Rousseau and Revolution: The Story of Civilization*. (Sixth Printing). Simon and Schuster, New York.
- ENGELS, F. (1977). *Anti Dühring*. (2. Baskı). (Çev. Kenan Somer). Ankara: Sol Yayınları.
- FERNBACH, D. (2004). *Siyasal Marx*. (Çev. Murat Akad). İstanbul: Yeni Hayat Kütüphanesi.
- FROMM, E. (2004). *Marx'ın İnsan Anlayışı*. (Çev. Kaan H. Ökten). İstanbul: Arıtan Yayınevi.
- GAY, P. (1987). *Basic Political Writings of Jean-Jacques Rousseau* içinde 'Introduction', (Translated and edited by Donald A. Cress & Introduced by Peter Gay). Indiana: Hackett Publishing Company.
- HOROWITZ, A. (1986). "Will, Community and Alienation in Rousseau's Social Contract", *Canadian Journal of Political and Social Theory*, 10 (3), 63-82.
- LÄHDE, V. (2009). "Rousseau's Natural Man as the Critic of Urbanised Society", *Sjuttonhundratalet*, 6, October 1, 80-95.
- MACCANNELL, J. (2004). "Rousseau and Law: Monstrous Logic". In book: *Law Justice, Power*, (Editors: Sinkwan Cheng), Stanford University Press, 240-258.

- MARX, K. (2015). *1844 Elyazmaları Ekonomi Politik ve Felsefe*. (5. Baskı). (Çev. Kenan Somer). Ankara: Sol Yayınları.
- MARX, K. (2022a). *Kapital* Cilt 1. (15. Baskı). (Çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan). İstanbul: Yordam Yayınları.
- MARX, K. (2022b). *Kapital*. Cilt 3. (8. Baskı). (Haz. Friedrich Engels). (Çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan). İstanbul: Yordam Yayınları.
- MARX, K. ve ENGELS, F. (2018). *Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar*. (7. Baskı). (Çev. Nail Satlıgan, Tektaş Ağaoğlu, Olcay Göçmen ve Şükrü Alpagut). İstanbul: Yordam Kitap.
- NEUHOUSER, F. (2014). *Rousseau's Critique of Inequality: Reconstructing the Second Discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.
- NIELSEN, K. (1988). "Marx on Justice: A Critique of Marxist Amoralism", *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie / Archives for Philosophy of Law and Social Philosophy*, Vol.74, (1), pp. 1-32.
- OLLMAN, B. (2012). *Yabancılaşma*. (Çev. Ayşegül Kars). İstanbul: Yordam Kitap.
- RAHE, P. A. (2009). *Soft Despotism, Democracy's Drift: Montesquieu, Rousseau, Tocqueville, and The Modern Prospect*. New Haven: Yale University Press.
- ROUSSEAU, J. J. (1990). *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*. (4. Baskı). (Çev. Rasih Nuri İleri). İstanbul: Say Yayınları.
- ROUSSEAU, J. J. (2016). *Toplum Sözleşmesi*. (15. Baskı). (Çev. Vedat Günyol). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.